

חקירת העדים ודין הזמה

בעז יעקבי

עדות שאי-אפשר להזימה אינה עדות. כדי להזים את העדות צריכים הדיינים לדעת את הזמן המדויק של האירוע עליו מעידים העדים. כיצד יתיישב הדבר עם העובדה שבדיני ממונות אין דרישה וחקירה? וכיצד יכלו חכמים לעקור את חיוב הדרישה והחקירה שהיה בהם בתחילה? התשובות לכך יציגו לפנינו גדרי עדות שונים לדיני ממונות ולדיני נפשות.

מבוא

דין עדות שאי-אפשר להזימה בדיני ממונות טעם החילוק בין דיני נפשות לדיני ממונות הצורך בחקירת העדים גדרי עדות וחיוב החקירה סיכום

מבוא

כתוב בתורתנו הקדושה:

וְדַרְשׁוּ הַשׁוֹפְטִים הַיָּסֵב, וְהִנֵּה עֵד שֶׁקָּרַח עֵד שֶׁקָּרַח עֵדָה בְּאֻזְיוֹ. וְעֵשִׂיתֶם לוֹ כְּאִשֶּׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאֻזְיוֹ, וּבְעֵרַת הָרֵעַ מִקְרֵבְךָ.

דברים יט יז-יט

דין הזמה הוא - עדים שזממו לפגוע בנידון ע"י אמירת עדות שקר, למשל - פלוני רצח ביום פלוני במקום פלוני, ובאו עדים נוספים ואמרו שזו עדות שקר, ולא ייתכן שהעדים ראו את המעשה משום ששהו באותו זמן במקום אחר. העדים הראשונים יקבלו את העונש אותו זממו להטיל על הנידון (למשל - אם זממו להורגו ייהרגו הם), כדברי הגמ':

אמרו: "מעידך אנו באיש פלוני שהרג את הנפש...", אמרו להם: "היאך אתם מעידין, שהרי אתם הייתם עמנו אותו היום במקום פלוני!" - הרי אלו זוממת, ונהרגין על פיהם.

מכות ה ע"א

היה מקום לומר שדין הזמה משמעותי אך ורק לאחר שהעדים העידו והוזמו. אולם קיימת השלכה דינית הנובעת מכך שהתורה חידשה דין הזמה, עוד לפני הזמת העדות.

כדי שתהיה אפשרות להזים את העדים אנו צריכים לדעת באיזה זמן ובאיזה מקום נעשה המעשה שעליו מעידים העדים. עדות ללא פירוט מקום וזמן פסולה, משום שאף פעם לא יוכלו לבוא עדים ולהזים את עדותם ולומר: "אתם הייתם עימנו במקום פלוני". עדות זו היא עדות שא"א להזימה ופסולה.¹

כפי שראינו, קיימת תלות בין פסול עדות שא"א להזימה לחקירת העדים אודות מקום האירוע וזמנו, וכמאמר הגמ': "היו בודקין אותם בשבע חקירות - באיזו שבוע, באיזו חודש, בכמה בחודש, באיזה יום, באיזה שעה ובאיזה מקום".² עדים שלא נחקרו לגבי הזמן והמקום לא ניתן לקיים בהם דין הזמה.

מטרת המאמר:

- א. לברר את גדרי פסול עדות שא"א להזימה בדיני ממונות.
- ב. לברר את הקשר והתלות בין הפסול הנ"ל לבין סיבת החקירות.
- ג. להשתלשל להגדרת ההבדל בין דיני נפשות לדיני ממונות.
- ד. להראות שקיימים שני סוגי עדות שונים, כמו שיתבאר לקמן.

דין עדות שאי-אפשר להזימה בדיני ממונות

הצגת הספק

פסול עדות שא"א להזימה מפורש בגמ'³ לגבי רצה, מלקות ודיני קנסות, אך בגמ' אין התייחסות לפסול עדות שא"א להזימה בדיני ממונות.

לכאורה היה ניתן לומר ש"לא פלוג", ואין סברא לחלק בין דיני ממונות לשאר דינים, אך הדבר לא פשוט.

אומרת המשנה:

אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה, שנאמר: "משפט אחד יהיה לכם".⁴

על דברי משנה זו שואלת הגמ':

דיני ממונות מי בעינן דרישה וחקירה!?! ורמינהו...

ובמסקנה מתרצת:

¹ מקרה זה מופיע בגמ' בב"ק ע"ב. מקרה נוסף של פסול עדות שא"א להזימה מופיע בגמ' (סנהדרין ע"ב ע"א), שם מדובר על עדים שהעידו על טריפה (אדם שעומד למות בתוך י"ב חודש), שאין עדותם עדות, כיוון שאי אפשר להורגם, שכן אדם שהוא טרפה מוגדר כ"גברא קטילא" (רש"י), כיוון שהוא שעומד למות. ואילו העדים אנשים חיים, וכיוון שכן א"א לבצע בהם דין "כאשר זמם", ולהענישם באותו עונש אותו זממו להטיל על הנידון בדיוק, שכן הם זממו להרוג טריפה ובית-הדין יהרוג אנשים חיים. לכן עדות זו פסולה כיוון שאינה ניתנת להזמה.

² סנהדרין מ ע"א

³ במקורות המופיעים לעיל בהערה 1

⁴ ויקרא כד כב

אמר רבי חנינא: דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה, שנאמר: "משפט אחד יהיה לכם". ומה טעם אמרו דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה - כדי שלא תגעול דלת בפני לויך.

והסביר רש"י:

מתניתין (האומרת שצריך דרישה וחקירה) קמי תקנתא, וברייתא (האומרת שלא צריך דרישה וחקירה) בטר תקנתא.

סנהדרין לב ע"א

פירוש - היה קיים חשש שללווה יהיה קל להכחיש את העדות נגדו, כיוון שהעדים ייפסלו מרוב דרישות וחקירות, ומתוך כך יימנעו אנשים מלהלות. לכן ביטלו רבנן את דין דרישה וחקירה בדיני ממונות, על-אף חובתו מדאורייתא.

מגמ' זו מתעורר ספק - מה הדין בעדות שא"א להזימה בדיני ממונות, שכן מדאורייתא דיני ממונות מצריכים דרישה וחקירה כמו דיני קנסות, שכן לא מצאנו בגמרא חילוק ביניהם, וא"כ מסתבר שמדאורייתא פסול עדות שא"א להזימה יחול גם בדיני ממונות.

אמנם מדרבנן בדיני ממונות בטלה הדרישה והחקירה ואין הדיינים חוקרים את העדים באיזה זמן ובאיזה מקום נעשה המעשה, וממילא, לא נוכל להזים את העדים, שכן לא יהיו עדים שיוכלו להעיד - "עמנו הייתם ביום פלוני במקום פלוני". וא"כ יוצא, שהכשירו חכמים בדיני ממונות עדות שא"א להזימה. וא"כ, בתקנת חכמים שבממונות אין צריך דו"ח, מובלעת תקנה משמעותית לא פחות - שעדות שא"א אתה יכול להזימה כשרה בדיני ממונות מתקנת חכמים.

אמנם הדבר קשה, שכן העיקר חסר מן הספר, שכן לכאורה לא די בתקנת חכמים שלא לדרוש ולחקור, אלא צריך תקנה נוספת כדי להכשיר עדות זו אע"פ שאינה ניתנת להזמה, ולא שמענו על תקנה כזו בשום מקום! ועוד, כיצד תיקנו תקנה זו, שהרי אין חכמים מתקנים לבטל דברי תורה ב"קום ועשה", ואיך תיקנו כאן שיקבלו עדותם ויוציאו ממון ע"פ עדות הפסולה מדאורייתא!?

אכן, ניתן להבין שהתקנה שלא לדרוש ולחקור עיקרה "שב ואל תעשה", שתיקנו שאין צריך "לקום" ולדרוש ולחקור בעדות שעל פניה היא כשרה. אמנם מלשון הראשונים לא מצאנו אמירה ברורה, וניתן לפרשם לכאן ולכאן.⁵

⁵ הרמב"ם (הל' רוצח פ"ב ה"ט) מביא דין פסול עדות שא"א להזימה לגבי הרג את הטרפה, וכתב: "כל עדות שאינה ראויה להזימה אינה עדות בדיני נפשות". משמע מלשוננו, שבדיני ממונות אין פסול עדות שא"א להזימה (כן למד מרביו הלחם משנה הלכות עדות פ"כ ה"ז). וניתן להיריץ את דברי הרמב"ם האלו לפי השיטה האומרת שיש בדיני ממונות פסול עדות שא"א להזימה, שהרמב"ם ודאי לא דייק בלשונו, שהרי בגמ' נאמר במפורש פסול עדות שא"א להזימה גם בדיני קנסות (ב"ק עה ע"ב). וניתן להסביר שכונתו לומר, שיש הבדל במציאות שבפועל, שבדיני נפשות דורשים וחקרים תמיד, ובדיני ממונות מדובר בדיעבד - כשרשו וחקרו. והרמב"ם נקט דיני נפשות שם מתקיים הדין הקלאסי (מעין זה כתב הש"ך חו"מ סי' לג ס"ק טז). לעומת זאת, לגבי דין שטרי חוב שלא כתב בהם זמן, כתב הרמב"ם (הלכות לוח ומלוה פי"ד ה"ח): "לפיכך שטרי חוב המאוחרים כשרים אע"פ שאין אתה יכול להזימן כמו שיתבאר במקומו". מהעובדה שהזכיר הרמב"ם דין עדות שאי אפשר להזימה בדיני ממונות, משמע שנוהג בהם תמיד דין זה! (ניתן לתרץ לפי השיטה האומרת שאין פסול עדות שא"א להזימה בדיני ממונות, שכונת המילים - "אע"פ שא"א להזימן כמו שיתבאר במקומו" - שאין דין עדות שא"א להזימה בדיני ממונות כמו שיתבאר במקום אחר, ובכל אופן אין להוכיח מכאן כנגד המקור המפורש בהלכות רוצח).

הנימוקי יוסף (סנהדרין י ע"ב מרפי הרי"ף) כתב: "דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה, ומינה - דלא בעינן עדות שאתה יכול להזימה, דטעמא דדרישה וחקירה משום דבעינן עדות שאתה יכול להזימה". ונראים

הדין באחרונים

שיטת הסוברים שאין פסול עדות שא"א להזימה בדיני ממונות הרמ"ה⁶, הסמ"ע⁷, הנודע ביהודה⁸ והתומים⁹ סוברים, שבדיני ממונות לא קיים הפסול של עדות שא"א להזימה. וסברתם היא, שמהעובדה שראינו שמדרכנן אין חיוב לחקור את העדים על המקום והזמן של ההלוואה, תקנה היוצרת מציאות של עדות שלא ניתן להזימה, משמע שלא קיים בדיני ממונות פסול זה. ואע"פ שמדאורייתא חייבים בדרישה וחקירה בדיני ממונות כמו בדיני נפשות, ולכאורה מתבקש לומר שדין זה קיים גם בדיני ממונות, ומדוע יעקר דין זה אחר תקנת חכמים?! מסביר התומים (מבסס שיטת האחרונים הנ"ל) שהקשר בין חקירת העדים לפסול עדות שא"א להזימה אינו דו צדדי, כלומר, ודאי שבמקום שאין חובה לחקור את העדים אין פסול עדות שא"א להזימה, שכן ללא ידיעת זמן ומקום א"א להזים את העדות, אך זה לא אומר שמוכרחים לומר, שבמקום שיש חיוב לחקור את העדים כדי לברר אם אינם משקרים יש פסול עדות שא"א להזימה. לכן אפשר לומר, שמדאורייתא יש חיוב לחקור את העדים בכל עדות, בין בדיני ממונות ובין בדיני נפשות, אך פסול עדות שא"א להזימה קיים רק בדיני נפשות וקנסות ולא בדיני ממונות.

שיטת הסוברים שפסול עדות שא"א להזימה קיים אף בדיני ממונות הלחם משנה¹⁰, הש"ך¹¹, שיירי הקורבן¹² ובית הלוי¹³ סוברים, שיש פסול עדות שלא ניתן להזימה אף בדיני ממונות. יסוד סברתם הוא, שאין סיבה לחלק בין דיני ממונות לשאר הדינים, שהרי הפסוק: "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו" מדבר על שניהם, ואף שרבנן ביטלו בדיני ממונות:

מדבריו שני קטבים. מצד אחד כותב הוא בפירוש, שאין פסול בעדות שאינה ניתנת להזימה בדיני ממונות. לפי" בתחילת דבריו: "דיני ממונות, ומניה דלא בעינן עדות שאתה יכול להזימה", מדבר הוא על הדין שבדיני ממונות מתקבלת אף עדות שאינה ניתנת להזימה. ומצד שני כתב שסברת חקירות היא משום שצריך עדות שניתן להזימה, והרי מהתורה - גם עדות ממון צריכה דרישה וחקירה, ואף שחכמים ביטלו דו"ח בדיני ממונות, לא ראינו היכן ביטלו פסול עדות שא"א להזימה! לפי" בתחילת דבריו מדבר הוא על המציאות שבפועל שבלי דו"ח א"א להזים את העדות (כמו שנראה לקמן בשיטת הש"ך). שיטה מפורשת ראינו ברמ"ה: "קמ"ל כרבנן שעדות שאין אתה יכול להזימה לא הוויא עדות ודווקא בדיני קנסות ובדיני נפשות, אבל בהודאות והלוואות כיוון דתקון רבנן דלא לבעו דו"ח הוויא עדות" (הובא בשיטה מקובצת ב"ק עה ע"ב).

שיטה הנוטה לצד זה מצינו גם בתוס' ישנים (כתובות קיב ע"ב). ספק נוסף קיים בהבנת המרדכי (סנהדרין פ"ג תרצה) והר"ן (בסוף פ"ב בכתובות), שכן ניתן לפרשם בשני האופנים הנ"ל. וכן מדברי רוב הראשונים נראה שלא הייתה להם הכרעה ברורה בסוגיא זו.

⁶ טור חו"מ סי' לג, דרכי משה ס"ק ט לגבי טרפה הפסול לעדות בדיני נפשות אך כשר בדיני ממונות, ומשמע יש לדייק דין זה.

⁷ שם ס"ק כו

⁸ נוב"ק חו"מ סי' עב

⁹ או"ת שם ס"ק יב

¹⁰ הל' עדות פ"ב ה"ז

¹¹ חו"מ סי' לג ס"ק טז

¹² על הירושלמי יבמות פי"א ה"ה

¹³ ח"ג סי' ה

דין דרישה וחקירה וממילא אי אפשר להזים את העדות, ולכאורה עדות זאת צריכה להיות פסולה! מסביר הש"ך ואומר:

דלכתחילה לא בעינן לחקור משום עדות שאתה יכול להזימה... דלכתחילה אין מרדקין בזה משום שלא תנעול דלת בפני לין... ואמרינן מסתמא (העדים) יודעים באיזה יום ובאיזו שעה הוא בפרוש, שתהא ראוייה להזמה.

אבל אם ידענין כוד אי שאין יודעים באיזה יום ובאיזו שעה, ה"ל עדות שאי אתה יכול להזימה, ולא עודות הוא.

תי"מ ס' לג ס"ק פז

משמע מדבריו, שבדיני ממונות לפני שחקרו את העדים, בזמן שחוסר ידיעת העדים את זמן העדות היא רק בכוח, אין פסול עדות שא"א להזימה, שכן עדיין תיתכן הזמת העדים אם בכל זאת נחקרם. רק לאחר שחקרו אותם והתברר שבפועל אינם יודעים את זמן ומקום העדות, רק אז עדותם פסולה, שהרי התברר שזו עדות שא"א להזימה.

ודבריו טעונים הסבר, מהו החילוק בין לפני אמירת העדות לאחר אמירתה?

לענ"ד נראה להסביר, שהנחת היסוד ממנה יוצא הש"ך היא, שמדאורייתא כל עדים כאשר הם מגיעים לביה"ד יש להם חזקת כשרות¹⁴, ומה שציוותה התורה לחקור את העדים הסיבה היא כדי שהעדות תהיה ניתנת להזמה (עיי'ן ביאור הסברא בהרחבה בהמשך המאמר). יוצא, שבדיני ממונות מדאורייתא יש חיוב לחקור את העדים כדי שתהיה העדות ניתנת להזמה, ורבנן שביטלו את חיוב החקירות לא עקרו את הצורך ביכולת ההזמה לגמרי, אלא צמצמו את האפשרות של קיומה.

כלומר, כל עדות ברמה מסוימת, אינה ניתנת להזמה, שכן עדים שהעידו - "בשעה חמישית הרג פלוני את הנפש", ובאו עדים ואמרו - "בחלק מאותה השעה עימנו הייתם" - זו אינה הזמה, שאם לא כן נצטרך לחקור על השעה המדויקת ועל הדקות, ולחדש דין - שכל עדות ללא חקירה כזו פסולה, שהרי א"א להזימה! ומצד שני גם חקירה - "באיזו שנה?" יוצרת עדות שניתנת להזמה, שכן יכולים לבוא עדים ולומר - "עימנו הייתם בשנה פלונית"? אלא שהתורה ציוותה לחקור את העדים בשבע חקירות¹⁵, ודי לנו בזה. וא"כ יוצא, שגם ללא חקירת העדים העדות ניתנת להזמה אלא שהאפשרות להזים אותה נדירה, ומאידך, גם לאחר ז' החקירות עדיין היה מקום לומר שאין לפנינו מספיק מידע בשביל להזימם אלמלא חידשה תורה שדי לנו באותם ז' חקירות.

א"כ יוצא, שרבנן לא ביטלו את פסול עדות שא"א להזימה בדיני ממונות, אלא רק ביטלו את ז' החקירות¹⁶ בחלק מדיני הממונות (חוץ מדין מרומה), ובדיעבד אם חקרו את העדים, והתברר שאינם יודעים את המקום והזמן, עדותם פסולה משום עדות שא"א להזימה. וכיוון שכן, במקום שנחקרו העדים ואמרו שאינם יודעים, אין כוח בידי רבנן להכשיר עדות כזו, שהרי כוחם של רבנן הוא בכך שביטלו את החובה לחקור את העדים בדיני ממונות על אף החובה מדאורייתא (משום שסמכו על חזקת כשרותם), אך במקום

¹⁴ סברא לכך ניתן להביא מסוגייתנו, שכן לא ייתכן שרבנן יקבלו עדים משום נעילת דלת בפני לוויים, בזמן שאינם נאמנים מדאורייתא.

¹⁵ סנהדרין מ ע"א

¹⁶ נראה שהש"ך סבר שהז' חקירות המסוימות אינן דין דאורייתא גמור אלא אסמכתא, וקיימת מציאות בה אין חיוב לשואלם, כדברי המנחת חינוך (מצוה חסג): "ולא הקפידה תורה רק יכולים לחקור, אבל באין יכולים אינם צריכים".

שכבר נחקרו העדים ואמרו "איננו יודעים", כאן כדי להכשיר את עדותם צריכים רבנן לבטל דין דאורייתא שתהיה יכולת הזמה, ולזאת אין כוח בידיהם.

ולאור דבריננו, שבלאו-הכי דין ז' חקירות יוצר רק הסתברות גבוהה יותר להזמה, אפשר לומר שרבנן לא עקרו פסול עדות שא"א להזימה, אלא רק הפחיתו את הסבירות שתיפסל העדות, ואין בכך עקירה.

עניין נוסף אותו צריך לברר הוא הנ"מ הדינית בין השיטות. שהרי לא ברור אם בכלל קיים הבדל בין השיטות, שהרי לכתחילה, בדיני ממונות, לא חוקרים את העדים, וכדיעבד אם ביה"ד חקרו את העדים והם הוכחשו עדות בטילה¹⁷.

אמנם האחרונים הביאו נ"מ בין השיטות השונות - בדיעבד כשביה"ד חקר את העדים, ואחד מהם אמר "איני יודע". שלסוברים שיש פסול עדות שא"א להזימה בדיני ממונות עדותם בטילה. ואילו לחולקים, וסוברים שאין פסול עדות שא"א להזימה בדיני ממונות, עדותם קיימת.

טעם החילוק בין דיני נפשות לדיני ממונות

המקור לחילוק

אך עדיין צריכים ליישב את שיטת התומים, הסובר שפסול עדות שא"א להזימה שייך בדיני נפשות, מלקות וקנסות ולא בדיני ממונות. שהרי קשה, מניין לנו לחלק בין ממונות לנפשות וליצור שני דיני הזמה שונים בדיני נפשות ובדיני ממונות, הרי בתורה ובגמרא לא ראינו חילוק כזה כלל! ואם כן מניין הביא התומים דין זה?

ולענ"ד ניתן להביא מקור לשיטתו מדברי הגמ':

אמר רבי אילעא: בפרוש ריבתה תורה עדים זוממין לתשלומין. היכן ריבתה תורה? מכדי כתיב: "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו"¹⁸, "יד ביד"¹⁹ למה לי? דבר הניתן מיד ליד, ומאי ניהו - ממון.

חובל בחברו נמי? מכדי כתיב: "כאשר עשה כן יעשה לו"²⁰ כן ניתן בו למה לי? דבר שיש בו נתינה, ומאי ניהו - ממון.

כתובת לב ע"ב

משמע מדברי רבי אלעאי שישנו מקור מפורש ללימוד מיוחד לדין הזמה בדיני ממונות.

¹⁷ כן הוא פשט דברי הרמב"ם (הל' עדות פ"ג ה"ג) וכן פסק השו"ע (ח"מ סי' ל סע' ב). אך ישנם ראשונים החולקים: ספר התרומות (שער כט ד) והרמב"ן (מובא בתומים הנ"ל ולא מצאתי מקומו) סוברים, שעדים שהוכחו בחקירות עדותם כשרה. ועיקר מחלוקתם היא בהבנת פשט הגמ' (סנהדרין לא ע"ב) - "רבי יהודה אומר עדות המוכחשת זו את זו בבדיקות כשרה בדיני ממונות". ונחלקו האם ה"ה גם בדרישות וחקירות.

¹⁸ דברים יט יט

¹⁹ שם פסוק כא

²⁰ ויקרא כד כ

לפ"ז תוכן שיטת התומים: יש דין כאשר זמם קלאסי של התורה עליו מדבר הפסוק "כאשר זמם לעשות לאחיו". ויש פסוק מיוחד לחיוב עדים זוממים בדיני ממונות בתשלומים בלבד, ודין זה אינו יוצר חיוב בכל עדות ממון שתהיה ראויה להזמה אלא הוא קיים רק במקרה שבפועל הזומו העדים.²¹

סברת החילוק

אך עדיין צריכים אנו להבין את הסברא מדוע יש בפסול עדות שא"א להזימה חילוק בין דיני ממונות לדיני נפשות וקנסות?

כבסיס סברתי לחילוק הנ"ל, ניתן להביא סברא ששמענו ממרן רה"י הרב אריאל שליט"א. יש להתבונן במטרת ביה"ד כשמתכנס לדון בדיני ממונות²². ישנן שלוש פרוצדורות משפטיות שונות, שבהן ביה"ד מתכנס לדון:

א. ביה"ד כיוצר חיוב, בו ביה"ד משמש כתובע. תפקיד זה מקיים ביה"ד בחיובי מיתה, מלקות וקנס. במצבים אלו, ביה"ד הוא שיצר את התביעה על הנתבע וללא ביה"ד לא היה הנידון בר-חיובא כלל. וא"כ בעדים זוממים בדיני נפשות וקנסות ע"י עדות העדים הזוממים נוצרת תביעה על הנידון, והם שהפכו אותו לבר-חיובא.

ב. ביה"ד המברר חיוב, בו ביה"ד משמש כסמכות לבירור המציאות. תפקיד זה מקיים ביה"ד בדיני ממונות - הודאות והלוואות, גולות וחבלות. שכן במקרים אלו ביה"ד מתכנס כדי לברר האם התביעה (של אדם פלוני) על הנידון נכונה - לא מתוך מגמה ליצור חיוב, אלא רק כדי לבררו.²³

ג. ביה"ד כמורה הוראה, בו משמש ביה"ד כ'כד"ץ' לאיסורים וליוחסין. תפקיד ביה"ד במקרים אלו לברר את יחס ההלכה למציאות מסוימת, ולא לנידון מסוים.²⁴

²¹ לשיטה שיש פסול עדות שא"א שהזימה בדיני ממונות, ניתן להסביר את הגמ' בפשיטות, שאמנם היתה הו"א שלא יהיה דין הזמה בדיני ממונות, אך לאחר שלמדנו דין הזמה יחול הוא לכל פרטיו.

²² יש להדגיש, שהסבר הדברים שכתבתי בשם הרב אריאל אינם בדיוק דבריו אלא מה שהבנתי מהם.

²³ ואל תטעה לחשוב שהרב אריאל חולק על דברי רע"א בגיליון הש"ס (מכות ה ע"א), הסובר שכל עדים זוממין הם יצירת חיוב, שהרי חיוב עדים זוממים הוא קנס, שכן שהרב לא חולק על דבריו אלא מביא חילוק נוסף בתוך מעשה יצירת החיוב - לאיזו פרוצדורה משפטית ביה"ד התכנס, האם ליצור חיוב או לברר.

²⁴ עפ"ז יישב הרב קושיה על הגמ' (מכות דף ב ע"א), האומרת שזוממי בן גרושה ובן חלוצה שהזומזו - לוקין. וקשה שהרי חיוב עדים זוממים חל רק אם עדיין לא ביצע ביה"ד את גזר הדין בפועל, שכן דרשו חז"ל: "כאשר זמם ולא כאשר עשה", ואילו העדים הזוממים על אדם שהוא בן גרושה ובן חלוצה, כבר מרגע עדותם מתבצע הדין בפועל א"כ קשה כיצד יתחייבו? (לגבי ממון חייב אף אחר ביצוע הדין, ועיין בתוס' בב"ק ד ע"ב ד"ה 'ועדים') המביאים כמה סיבות מדוע לא דורשים לגבי ממונות - כאשר זמם ולא כאשר עשה).

מסביר הרב: מכך שהתורה חייבה עדים זוממים בדיני נפשות רק לאחר פסק הדין ולפני ביצועו, אנו לומדים שעיקר עונשם העדים לפי התורה הוא על הפגיעה בעצם המעמד של ביה"ד (בזיון בית הדין), ולא בגלל הנזק שרצו לגרום לנידון. בדיני נפשות הפגיעה היא בפרוצדורה המשפטית של ביה"ד היוצר חיוב לשווא. ומאחר ועיקר עונשם של העדים הזוממים לפי התורה הוא לא על שהעידו שקר, אלא על הפגיעה בכוח ביה"ד שיצר חיוב לשווא, לא נאמר דין "כאשר זמם ולא כאשר עשה" במקום בו ביה"ד אינו יוצר חיוב אלא רק מברר מצב דיני מסוים, כיוון שבעדות בירור מוכח שאין כוונת העדים לפגוע במעמד ביה"ד, שהרי אין מעמד כזה כלל, אלא כוונתם לסלק את המציאות, ולכן בזוממי בן גרושה ובן חלוצה שביה"ד בא לברר מציאות כמורה צדק, והפגיעה היא בכוח הבירור של ביה"ד ולא בביה"ד עצמו, יהיה דינם כמו דיני ממונות, שאין בהם דין כאשר זמם ולא כאשר עשה.

ועשייתם לו כאשר זמם לעשות לאוזיו - ובערת הרע מקרבך.

דברים ט

כל מגמת התורה בדין עדים זוממים היא "ובערת הרע מקרבך". כחלק מזה ציוותה התורה:

א. להעניש את העדים הזוממים באותו עונש שזממו על הנידון. הסברא בדין זה היא להרתיע את העדים, שלא יבואו להעיד שקר.

ב. בנוסף לכך התורה פסלה עדות שא"א להזימה, שמתוך כך העדים יותר יפחדו להעיד עדות שקר, שכן לא יוכלו לענות לביה"ד החוקר אותם "איני יודע", שכן אז תבטל עדותם. וא"כ דין זה, שצריך עדות הניתנת להזימה מאפשר את הזמת העדים, ומגדיל ע"י כך את כוח ההרתעה של ביה"ד.

דין "ובערת הרע מקרבך" לכאורה שייך רק בדיני נפשות ומלקות הנגרמים ממצאיאות של עיוות רוחני, משא"כ דיני ממונות, שסכסוך בין שכנים יכול לנבוע מחוסר תשומת לב, וכן הלוואות - כשהלווה שכח את ההלוואה, וא"כ התורה באומרה "הרע", סביר להניח שכוונתה לדיני נפשות וקנסות.²⁵

ע"פ דברים אלו אפשר להבין את סברת החילוק בדין עדות שא"א להזימה בין דיני ממונות לנפשות. ראינו שפסול עדות א"א להזימה מופיע לגבי מיתה, מלקות וקנסות, שם ביה"ד משמש בתפקיד התובע, שהתכנס כדי ליצור את החיוב, ע"כ יש תוקף רב למעמד. ליצירת חיוב כזה אין התורה מסתפקת באומדן דעת, לפי מראית עיני הדיין שאין העדים משקרים כיוון שיש להם חזקת כשרות, אלא מדאוורייתא צריך הדיין לדרוש ולחקור (ומדרבנן יכול לדרוש ולחקור כאשר מרגיש שכאן מדובר בדין מרומה) כדי להרתיע את העדים מלהעיד עדות שקר. וכחלק מהרתעה זו חידשה התורה את הדין שעדות צריכה להיות ניתנת להזימה.

אך בדיני ממונות שחומרתם פחותה,²⁶ שכן ישנה כבר תביעה על הנידון, וביה"ד רק התכנס כדי לברר האם התביעה היא אמיתית או לא ואינו יוצר חיוב על בעל הדין, היתה הו"א שלא יהיה צורך ביכולת הזימה כלל. ועוד, שדיני ממונות אינם הרוע עליו אמרה תורה: "ובערת הרע מקרבך", וממילא אין צורך גדול להרתיע את העדים. אמנם הגמ' לומדת שיש דין הזימה בדיני ממונות ושקיים צורך בהרתעת העדים, אבל פסול עדות שא"א להזימה, כוח הביקורת של ביה"ד, אותו לא מצאנו שחייבה התורה בדיני ממונות, ואין ללומדו מדיני נפשות, שכן כפי שראינו גדרם שונה מדיני ממונות, וכ"ש לאחר שראינו שרלבנן היה כוח לבטל את דין דרישה וחקירה בדיני ממונות, שכאמור דין יכולת הזמת העדות מסתעף מהצורך לדרוש ולחקור אחר האמת.

²⁵ כן משמע מדברי הכס"מ (הל' עדות פ"א ה"ב) על דברי הרמב"ם: "היה חכם גדול... הואיל ואין כבודו... כבוד תורה עדיף ויש לו להמנע. כמה דברים אמורים בעדות ממון. אבל בעדות שמפריש בה מן האיסור וכן בעדות נפשות או מכות - הולך ומעיד... כל מקום שיש חילול ה' אין חולקין כבוד לרב". ושואל הכס"מ: מדוע כתב הרמב"ם שמשום חילול ה' החכם מחויב להעיד בין לחייב ובין לפטור, בשלמא אם הולכים לחייב את הזכאי - מובן שיש כאן חילול ה', אבל אם הולכים לפטור את החייב איזה חילול ה' יש כאן? כותב הכס"מ וז"ל: "נראה דסבירא ליה דדיני נפשות אע"ג דאי ליכא עדים פוטרין אותו וליכא איסורא... מ"מ חילול השם איכא... לפי שאין עדים, וזה יודע לו חובה שהוא כאילו הרגו לאחר כיוון שיוודע עדות לנקום ואינו נוקם. כמ"ש הרא"ש ספ"ק דמכות: שכל הרואה דבר ערוה חייב להעיד לקיים "ובערת הרע מקרבך". משמע, שדווקא בדיני נפשות שהנידון קרוי "רע" יש חיוב להעיד, ולא בדיני ממונות.

²⁶ שהרי אף בשנוי בעלות שלא כדין תורה "הפקר ביה"ד הפקר" (גיטין לו ע"ב).

יוצא, שהמחלוקת בין השיטות השונות - האם יש פסול עדות שא"א להזימה בדיני ממונות, תלויה במחלוקת האם לדין יכולת ההזמה בדיני נפשות ובדיני ממונות יש משקל שווה.

מדברינו עולה ג"מ נוספת בין שיטת הש"ך וסיעתו לשיטת התומים וסיעתו, והיא - מה יהיה הדין בעדות שא"א להזימה בגזלות וחבלות, שהם דיני ממונות ובהם לא ביטלו חכמים את דין דרישה וחקירה, כיוון שאין בהם משום "נעילת דלת בפני לוויין".

לש"ך - ודאי שהעדות פסולה כיוון שא"א להזימה. ואילו לתומים - למרות שרבנן לא ביטלו את החקירות, אם אמר העד איני יודע כשר, שאין פסול עדות שא"א להזימה בדיני ממונות כלל.

הצורך בחקירת העדים

הצגת המחלוקת

התורה ציוותה לחקור את העדים לפני שמקבלים את עדותם. מקור הדין נלמד בגמ':

מנא הני מלי? אמר רב יהודה אמר קרא: "ודרשת וחקרת היטב". ואומר: "והוגד לך ושמת ודרשת היטב"...

סנהדרין מ ע"א

וצריך לברר מהו משמעות הצווי ולא יזיה גדר דיני יש לשייכו?

נראה, שטעם חקירת העדים תלוי בסברות החולקים - האם עדות שא"א להזימה כשרה בדיני ממונות.

כתב התומים:

והנה הרב הש"ך תמך כזה יסודתו בהררי קודש והאריך... לומר דגם בדיני ממונות בעיני עדות שא"א להזימה²⁷. ופסק לומר, שאם אחד אומר איני יודע בחקירות עדותן בטלה. רק מסתם אמרינן דאף דלא אמרו יום החודש כב"ד אמרינן מסתמא יודעים.

והקשה על הש"ך:

וכל דבריו אף כי האריך אין בהם ממש. אם כדבריו דלכך באמר איני יודע פסול משום דהוי עדות שא"א להזימה, אם כן אף באינו אומר כלל - מה בכך דידע בלבו אם אין אומר כב"ד באיזה יום, הא מכל מקום אם יבואו המזויימין לא יוכלו להזימו כיוון שלא העיד כב"ד, ומה ג"מ כמה שבלבו, וכי על זה יפול הזמה?!

תומים סי' לג ס"ק יב

כבר תירצנו לעיל את שיטת הש"ך, שרבנן לא הפקיעו דין עדות שניתן להזימה אלא רק את ז' החקירות, עיי"ש. בפרק זה ברצוני להתמקד בנקודה שונה בדבריו.

הסברנו לעיל בשיטת הש"ך, שכל עוד לא נתגלה שהעדים משקרים הם נאמנים, וכלשונו: "שמסתמא יודעים באיזה יום...", ומשמעות דבריו היא, שמדאורייתא יש לעדים חזקת כשרות, ולכן יש יכולת לרבנן להכשיר את עדותם גם ללא חקירה.

²⁷ עיין לעיל בלשונו

התומים לא יוכלו את סברת הש"ך שיש לעדים חזקת כשרות, וסובר שחזקת כשרות היא דבר שיוצרים העדים בחקירתם. יוצא, שלפי התומים לעדים אין נאמנות קודם שנחקרו בכיה"ד. ולפי הש"ך לעדים ישנה נאמנות והם בחזקת כשרות גם לפני שנחקרו בכיה"ד.

נראה מדבריהם שהשאלה - האם יש או אין לעדים חזקת כשרות, תלויה בשאלה - מדוע צריך לחקור את העדים. לכאורה סברת חקירת העדים היא כדי לברר את חזקת הכשרות שלהם, שהרי לא נכשיר סתם עדים שהגיעו לביה"ד מן הרחוב. לכן ציוותה תורה לחקור את העדים. כן נראית שיטת התומים²⁸ כשמדקדקים בדבריו, ע"ש.

אך נראה שהש"ך סבר שציווי התורה על חקירת העדים נובע מסיבה אחרת, ז"ל:

כתב הנמוקי יוסף... רמעמא דדרישה וחקירה משום דבעינן עדות שאתה יכול להזימה הוא.

ש"ך שם

ממשפט זה של הנמוקי"י מסיק הש"ך - שסברת חקירת העדים לא נובעת מכך שאין אנו מאמינים לעדים ויש צורך לברר את כשרותם, אלא שכדי שכוח ביה"ד יהיה חזק צריך שהעדים יירטעו מלהעיד עדות שקר, ולכן חידשה התורה את עונשם של העדים הזוממים. כחלק מדין זה כל עדות שא"א להזימה פסולה, וכחלק מדין זה ציוותה התורה לחקור את העדים בו' חקירות. וכן נראה ממה שאמרו רבנן, שאם הדיין חש שאין העדים דוברים אמת (דין מרומה), צריך לחקור אותם גם בדיני ממונות, משמע שבשאר מקומות העדים נאמנים כיוון שיש להם חזקת כשרות.

היחס בין חקירות, דרישות ובדיקות

כדי להבין את מחלוקתם יש להתבונן בחקירות על רקע השאלות הנוספות שביה"ד שואל את העדים - הדרישות והבדיקות. בהסבר התוכן של הבדיקות אומר הרמב"ם:

...ועוד מרבין לבדוק את העדים בדברים שאינן עיקר בעדות ואין העדות תלויה בהן. והם הנקראים בדיקות... ואומרים להם: מה היה לבוש הנהרג או ההורג?...?

עדות פרק א הלכה ו

לפי"ז משמע, שבדיקות הן שאלות על פרטי המקרה הצדדיים שהדיין חוקר את העדים כדי לסלק את ספקותיו שמא הם משקרים. משמע, שלכו"ע הסברא של בדיקות היא כדי לברר את נאמנותם של העדים. ולכאורה מכאן ראייה לשיטת התומים, שכן אותה סברא שייכת גם לגבי חקירות. אך במבט שני ברור שהדבר אינו כן, וישנו הבדל דיני ברור בין בדיקות לחקירות. כמאמר המשנה:

מה בין חקירות לבדיקות? חקירות אחד אומר "איני יודע" - עדותן בטילה, ובדיקות... אפילו שנים אומרים "אין אנו יודעים" - עדותן קיימת.

סנהדרין מ ע"א

משמע מהמשנה, שאם ביה"ד לא חקרו את העדים, וכן אם אמר אחד העדים "איני יודע" בחקירות - עדותם פסולה, ובבדיקות - עדותם קיימת. א"כ ברור שאין להשוות בין חקירות לבדיקות.

²⁸ וכן נראית שיטת הט"ז (חו"מ סי' ל), שהכחשת העדים באה להפקיע חזקת כשרות.

אך התומים מקשה על הש"ך ממקום אחר שם אומרת המשנה:

היו בודקין אותם ב' חקירות: באיזה שבוע?... מכיין אתם אותו התרתם בו. העובר ע"ז (שואלים אותו) את מי עבר ובמה עבר. וכל המרכה בבדיקות הרי זה משוכח.

מנהרין שם

לכאורה מפשט המשנה משמע, שבדיקות הן שם כללי לכל השאלות ששואלים את העדים, והחקירות הן סוג של בדיקות. וא"כ ישנם שני סוגים של בדיקות.

אם ננסה להבין את פשט המשנה ע"פ סברת הש"ך ייצא, שחקירות הן ז' השאלות הנצרכות לכך שתהיה העדות ניתנת להזמה, שאף אם יאמר אחד העדים "איני יודע" העדות תתבטל. והבדיקות באות לברר את חוקת הכשרות של העדים ואת נאמנותם, ואם אמר אחד "איני יודע", עדותם כשרה.

אך מרוב שיטות הראשונים לא משמע כן, וכך כתב הר"ן:

דמכירין אותו והתרתם בו הוי עיקר עדות, ואם אמר אחד מהם איני יודע עדותם בטילה...

ר"ן מנהרין שם

וכן כתב הרמב"ם:

...חקירת העדים... באי זו שבוע?... באי זה מקום?... מכלל החקירות יתר על השבע השוות בכל, שאם העידו שעבר ע"ז, שואלין להן את מה עבר... וכן כל כיוצא בזה הרי הוא מכלל החקירות.

שם הל' ה

משמע שישנם שלושה סוגים של בדיקות:

א. ז' חקירות ב. בדיקות בעיקר העדות, דהיינו - שאלות על פרטים השייכים למעשה או לגופו של עושה העבירה, כגון - "איזה ע"ז?" והאם אתם מכירים אותו? ג. בדיקות צדדיות לעדות, כגון - "איזה בגד לבש באותו זמן?"

באומר: "איני יודע" בחקירות ובשאלות שכגוף העדות עדותו פסולה, ובבדיקות הצדדיות לגוף העדות עדותו כשרה.

יוצא בפשטות, שרוב הראשונים²⁹ לומדים, שתחת השם "חקירות" מופיעות גם שאלות שאינם קשורות לדין הזמה כמו "האם התרתם בו, ואיזו ע"ז עבר?". לפ"ז קשה על שיטת הש"ך, שקורם ראינו שהסביר את סיבת החקירות משום פסול עדות שא"א להזימה, והנה מצאנו חקירות שאינם קשורות לדין הזמה אלא לדין הכחשה!

לענ"ד יש ליישב את שיטת הש"ך, שלדעת הרמב"ם ישנה הגדרה נוספת של "בדיקות" והיא - "דרישות". שכן אמרה התורה: "ודרשת וחקרת ושאלת היטב". בפשטות, פירוש המילה "ושאלת" מתייחס לבדיקות, ו"וחקרת" - ל ז' החקירות. אך מהו פירוש המילה "ודרשת" אינו ברור אף מלשון הר"ן דלעיל!

כיסוד לתירוץ יש להביא את שיטת המאירי, שמסכים עם דינו של הר"ן, שבשאלות שבעיקר העדות אם אמר אחד העדים "איני יודע" עדותם בטילה, אך לשונו שונה:

²⁹ עיין לחם משנה (הל' עדות פ"א ה"ד) שכתב שיש חולקים, כשם רש"י והראב"ד.

...העובד ע"ז - את מה עבד? וכמה נעבד? ... ועיקר המעשה היאך נעשה? אעפ"י שאין הזמה תלויה בהם הם מכלל החקירות והם נקראות דרישות.

מאיר סנהדרין שם

המאירי מסביר, שאמנם ישנן בדיקות שמבחינה דינית דינן כמו חקירות, אך שמן שונה ונקראות "דרישות".

לפ"ז נוכל להבין את שיטת הש"ך. לדעתו סיבת החקירות היא משום פסול עדות שא"א להזימה. אך ישנן חקירות בגוף העדות שאינן עונות לטעם הנ"ל ואלו הן הדרישות שבעיקר העדות, שסברתן בירור האמת ככל הבדיקות, ודינן כמו חקירות.

ניתן להביא ראיה לחילוק הנ"ל, מכך שעדות שלא נחקרה בז' חקירות פסולה (משום פסול עדות שא"א להזימה), ועדות שלא נדרשה בעיקר העדות כשרה, משמע שגם הגדר הדיני אינו שווה בין דרישות לחקירות. ובזה נתיישרה קושיית התומים על הש"ך.

סיכום

קבלת עדות העדים נעה בין שני קטבים: א. הקוטב המציאותי - בדיקות ודרישות, שמשמעותו בירור האם העדים משקרים. ב. הקוטב הדיני - דין קבלת עדות - שצריך עדות שניתן להזימה.³⁰

ונחלקו האחרונים מהי סיבת החקירות, ולאיזה קוטב יש לשייכן:

הש"ך נוטה לקוטב הדיני, שסברת החקירות היא הצורך בעדות שניתן להזימה.

התומים והנוב"י נוטים לקוטב המציאותי, שסברת החקירות היא הצורך בבירור חזקת הכשרות של העדים.³¹

מכאן והלאה יש לברר כיצד המחלוקת בסברות הנ"ל באה לידי ביטוי בסוגי החקירות השונים.

³⁰ גם עדות שא"א להזימה עצמה תלויה בין שני הקטבים הנ"ל. שני צדדים אלו מופיעים בגמ' בב"ק (דף עה ע"ב) לגבי משמעות "שלא ניתן להזימה". לפי סומכוס רק עדות בזמן ובמקום (צד מציאותי), ולרבנן כל מקום שלא ניתן לקיים דין הזמה (צד דיני). אולם מרש"י נראה שהסתפק אף בשיטת רבנן, שכן בדף מא ע"א (ד"ה לא שמייה) משמע מדבריו שדיבר על צד מציאותי, שבעדות שא"א להזימה לא ניתן לקיים "ודרשת וחקרת והנה עד שקר העד". ואלו מרש"י בדף עח ע"א (ד"ה שלא בפני ביי"ד) משמע צד דיני, שא"א לקיים דין הזמה. אך לעניינו בכלל אופן דין עדות שניתן להזימה ביחס לחקירות הוא דיני.

³¹ כאן המקום להביא שיטה שלישית בהסברת עדות שא"א להזימה בדיני ממונות. ערוך השולחן (חור"מ סי' תכה סע' יח) לא מקבל את הנחת היסוד של השיטות הנ"ל, שרבנן לא ביטלו יחד עם דו"ח גם את דין עדות שניתן להזימה, אלא ע"י כך שרבנן ביטלו את החקירות ממילא בטלו כל דיני חקירות כולל דין עדות שא"א להזימה, שסברת חקירות היא כדי שתהיה העדות ניתנת להזמה (כש"ך), וממילא יש תלות מוחלטת בניהם. וז"ל: "כתב הרמב"ם: ... וכל עדות שאינה ראויה להזמה אינה עדות בדיני נפשות. ומה שכתב בדיני נפשות אין כוונתו לומר שיש חילוק מן התורה בין דיני נפשות לדיני ממונות בדין הזמה, אלא מפני שלא דקדקו בדיני ממונות שיהא העדות ראויה להזימה, מפני נעילת דלת. והרי מפני זה בטלו שבע חקירות דאיה יום בדיני ממונות... עכ"ל. משמע, שמדאורייתא בממון יש דין עדות שניתן להזימה אלא שרבנן ביטלו דין זה.

גדרי עדות וחיוב החקירה

מבוא

עד כאן ראינו מחלוקת בשאלה - מהי סיבת חקירת העדים. כאן יש לנו לברר כיצד יהיה הדין במקומות בהם לא שייך דין הזמה, או לחלופין לא שייכת בהם דרישה וחקירה, האם לסיבת החקירה ולפסול עדות שא"א להזימה, תהיה השלכה דינית על גדרי עדות נוספים?

חקירות בעד אחד

כל דין הזמה הוא דווקא בשני עדים. אך ישנן בדיני ממונות גם עדויות של עד אחד שנחשבות לעדות, שכן עד אחד מחייב שבועה בממון. וראיה לכך שעדותו נחשבת לעדות, מהעובדה שעד אחד שהעיד עדות שקר לוקה משום "לא תענה ברעך עד שקר"^{32, 33}.

וכן נראה מהגמ' לגבי צירופם של שני עדים בדיני ממונות:

נהררעו אמרי: ... בין (אם ראו העדים) הלוואה אחר הלוואה ... מצטרפות.

סנהדרין ל ע"ב

פירוש: שני עדים שראו את ראובן לווה משמעון, אך כל אחד מעיד שראה את מעשה הלוואה בזמן אחר, אעפ"כ שני העדים מצטרפים יחד לחייב את הלווה ממון, אעפ" שהלווה כופר, ומסביר רש"י:

דמכל מקום הן מעידין שחייב לו מנה.

שם ר"ה מצטרפין

פירוש: אעפ"כ שכל אחד מהם מעיד על מעשה הלוואה אחר, מ"מ עדותם מצטרפת, כיוון שישנם שני עדים על החיוב של ה"גברא" - הלווה. ואף שאין שני עדים על ה"חפצא" - מעשה ההלוואה המסוים, בכל זאת הלווה חייב לשלם.

מכאן יוצא, שיש כוח לכל עד יחיד בדיני ממונות, ועדותו נחשבת עדות. שאם לא נאמר כן, לא מובן כיצד שני אנשים שאינם מעידים על אותו מעשה בכל זאת מצטרפים לעדות לחייב ממון. אלא על-כורחך יש לומר שעדותם של כל אחד מהעדים נחשבת עדות, וכיוון שכן יכולים שני חצאי העדויות להצטרף זו לזו.³⁴

כן נראה גם מדברי התוס', השואלים - מדוע לגבי הצטרפות הכת לעדות לא מקישים דיני ממונות לדיני נפשות, כפי שהקישום לעניינים אחרים? ומתוצים התוס': "דעל כורחך... לאו בדיני ממונות קאי, דעד אחד מועיל לממון, דלשבועה מיהא איתיה". פירוש: לגבי כוח של עד אחד דיני ממונות שונים שונים מהותי מדיני נפשות, שבדיני ממונות יש גם לעד אחד כוח, כפי שראינו שעד אחד מחייב שבועה.

³² שמות כ טו

³³ היראים' (קעח) חולק על הנאמר וסובר שהלאו של "לא תענה" חל רק בשני עדים. וממילא עדות עד אחד לא מוגדרת כעדות, וחולק הוא על התוס'. וצריך עיון כיצד יסביר את הגמ' בסנהדרין לא ע"א.

³⁴ ועיין שערי יושר שער פ"א, שמסביר את הסברא לכך.

א"כ משמע, שגם לעדות עד אחד ישנו שם וגדר של עדות. וממילא אם יש לעדות עד אחד שם של עדות, וא"כ בפשטות יש לומר שעדות עד אחד גם היא צריכה דרישה וחקירה, שהרי כל העדויות בדרישה וחקירה³⁵, שנאמר: "משפט אחד יהיה לכם", ומפסוק זה לומדים שהוקשו מעדות נפשות ועדות ממונות זה לזה, ובפשטות יש לומר שהיקש זה נכון לכל דיני העדות. כמו כן מצאנו שבעד אחד אין דין הזמה - "שאינן העדים נעשים זוממים עד שיוזמו שניהם"³⁶.

לפ"ז קשה על שיטת הש"ך, שסובר שסיבת חקירת העדים היא משום פסול עדות שא"א להזימה, והרי עדות ממון של עד אחד אין בה דין הזמה, ולכאורה לפי הש"ך לא תהיה עדות כלל! ואיך יסביר הש"ך את העובדה שמדאורייתא עדות עד אחד יש לה שם עדות, ואף בעי דרישה וחקירה? וכן הקשה הנוב"י.

ה'בית הלוי'³⁷ מתרץ שישנם שני סוגי עדות, שעדות עד אחד שונה משאר עדויות.

עדות עד אחד אע"פ שהיא עדות, אינה צריכה דרישה וחקירה של העדים, שהרי עצם העובדה שעדות עד אחד נחשבת עדות ונאמנת היא חידוש גדול, שכן בתורה נאמר במפורש: "לא יקום עד אחד איש לכל עון, ולכל חטאת"³⁸. מפסוק זה גם למדנו גם את הצורך בשני עדים להוציא ממון בדיני ממונות. וא"כ אין להקיש דיני ממונות לדיני נפשות לגבי עדות עד אחד.

ומה שמשווה התורה את כל דיני חקירת העדים, בין בממונות ובין בנפשות בפסוק: "משפט אחד יהיה לכם", שלכאורה נראה ממנו שכל דיני עדות שווים, וגם עדות עד אחד צריכה דרישה וחקירה! יש לתרץ, שהפסוק מדבר רק על דיני נפשות ודיני ממונות רגילים, ולא על עדות עד אחד, שכל נאמנותו היא רק לחיוב שבועה. ולכן אין להקשות על שיטת הש"ך בסיבת החקירות בממונות ונפשות מעדות עד אחד.

למדנו א"כ יסוד מחודש מהסבר שיטת הש"ך: ישנם שני סוגי עדות: א. סוג אחד הנלמד מהפסוק: "משפט אחד יהיה לכם", ממנו לומדים חיוב דו"ח בדיני ממונות ודיני נפשות. ב. ישנו גדר נוסף של עדות שונה, שאינה נכללת בפסוק "משפט אחד", והיא עדות עד אחד.

כל זה רק לשיטת הש"ך, אך לשיטת התומים עדות עד אחד היא כמו כל עדות ממון. מדאורייתא היא חייבת בדרישה וחקירה כדי לברר את חזקת כשרותם של העדים, ומדובר בנפטרות ואינה צריכה דו"ח, ובשיטתו אין צורך ליצור שני גדרים עדות שונים.

חקירה - בעדות קידוש החודש

דין מורכב נוסף קיים בעדות קידוש החודש. בתורה נאמר בפירוש, שעדות קידוש החודש נחשבת עדות, שנאמר: "תקעו בחודש שופר בכסה ליום חגנו, כי חק לישראל הוא משפט לא-להי יעקב".

מפסוק זה לומדת הגמ' גדר עדות בעדות קידוש החודש, וז"ל:

חד וחד (עדים בודדים שאינם כת) מי מהימן? "משפט" כתיב ביה!

ראש השנה כב ע"ב

³⁵ כך משמע מהגמ' בסנהדרין לב ע"א

³⁶ מכוח ה ע"ב

³⁷ חלק ג סי' ה

³⁸ דברים יט טו

משמע, שמהמילה "משפט" הכתובה בפסוק לעניין קידוש החודש, לומדים שיש להקיש את דינה לדיני ממונות ולפסול את הצטרפותם של שני עדים שראו את המעשה בנפרד - לכת אחת כדי שתתקבל עדותם (למרות שעדות קידוש החודש היא עדות "איסורית", ובמבט ראשוני היה נראה לומר שאינה מצריכה גדר עדות כלל).

וכן בגמ' המנסה ללמוד את הדין ש"אין עד נעשה דיין", הקיים בעדות החודש גם על שטר, ודוחה הגמ': "הנח לעדות החודש דאורייתא!"³⁹. משמע שוב, שישנו שם של עדות מדאורייתא בעדות קידוש החודש.

ונחלקו הראשונים מה יהיה הדין בפסול עדות שא"א להזימה בעדות קידוש החודש.

א. התוס' סוברים שיש פסול בעדות שא"א להזימה גם בעדות קידוש החודש. כך נראה מהסכרם את סברת הדין שאין עד נעשה דיין: "ויש מפרשים (שאינן עד נעשה דיין) משום דבעינן עדות שאתה יכול להזימה, ואם העדים נעשו דיינים עדות שא"א יכול להזימה היא, שלא יקבלו הזמה על עצמן!"⁴⁰.

ומכיוון שהדין שאין עד נעשה דיין בו הגמ' עוסקת מדבר בעדות קידוש החודש, מכאן שיש פסול עדות שא"א להזימה גם בעדות קידוש החודש, וממילא ברור שיש בה גם דין דו"ח.

ב. לעומתו, הרמב"ם סובר שאין דין עדות שא"א להזימה בעדות קידוש חודש. כן נראה מדבריו שכתב:

בראשונה מקבלין עדות החודש מכל אדם מישראל, שכל ישראל בחזקת כשרות... משקלקלו המזינים... התקינו שלא יקבלו... אלא מעדים שמכירין ביד אותם שהם כשרים, ושהיו דורשין וחוקרין בעדים.

הלכות קידוש החודש פ"ב ה"ב

משמע, שמדאורייתא עדות קידוש החודש לא בעי דרישה וחקירה, וממילא ברור שאין בה פסול עדות שא"א להזימה.

דעת התוס' לכאורה מובנת בפשיטות לפי כל השיטות, שכן לשיטתם דין עדות קידוש החודש דינה כדין כל עדות רגילה שכתורה, הן לגבי דרישה וחקירה והן לגבי פסול עדות שא"א להזימה. אך צריך לברר מהו גדר עדות קידוש החודש לשיטת הרמב"ם. שכן מצד אחד יש בעדות קדה"ח דין עדות, לגבי הצטרפותם להיות "כת" המצריכה ראיית שני עדים כאחד. ומצד שני דעת הרמב"ם, כפי שביארנוה, שעדות קדה"ח אינה צריכה דרישה וחקירה, ואין בה פסול עדות שא"א להזימה.

לשיטת הש"ך יש לתרץ כמו שהסברנו לעיל לגבי עד אחד, שישנם שני סוגי עדות:⁴¹
א. סוג אחד המצריך דרישה וחקירה, וכיוון שכן - עדות שא"א להזימה פסולה בה כמו כדיני ממונות ודיני נפשות. ב. ישנו סוג נוסף של עדות ייחודית שאין בה צורך בדרישה וחקירה, וממילא אין בה פסול עדות שא"א להזימה, כמו עדות קידוש החודש. (את המשמעות הסברתית של שני סוגי העדות נסביר לקמן).

³⁹ כתובות כא ע"ב

⁴⁰ שם תוס' ד"ה הנח

⁴¹ וכן הסביר גם הקובץ שיעורים ח"א שכז-שכח.

אמנם לשיטת התומים⁴² והנוביי עדיין קשה - אם כל הגדר של עדות הוא גדר אחד, מדוע נפטרה עדות החודש מדרישה וחקירה, ואין דינה כמו כל עדויות שבתורה! ?

ונראה ליישב שיטתם על-פי מה שהסברנו כבר, שכל הסברא לחיוב החקירה היא כדי לברר את חזקת כשרותם של העדים. ולפי זה יוכן מדוע לכתחילה לא היה צריך דו"ח בעדות קדה"ח. שכן רק בשאר עדויות אמרה תורה לבי"ד לברר חזקת כשרות העדים, כיוון שהם עדויות על יחסים שבין אדם לחבירו, והיה חשש שיבואו עדים בעלי אינטרסים

⁴² כאן המקום לתרץ סתירה בשיטת התומים עצמו. בסברת החקירות הבאנו את התומים כבר-פלוגתא של השי"ך האומר שסיבת החקירות אינה משום פסול עדות שא"א להזימה, אלא לברר את חזקת הכשרות של העדים. כל זה ע"פ התומים בסי' לג ס"ק יב.

אולם בסימן ל' סע' ג משמע בדיוק כסברת השי"ך. התומים לומד ברמב"ם (הלכות קידוש החודש פ"ב) שקידוש החודש לא בעי דרישה וחקירה. ומסביר התומים - שכיוון שכל סברת דו"ח היא כדי לקיים דין עדות שניתן להזימה, והחודש אחר שנתקדש אין בו דין הזמה כדברי ר"ע (ר"ה כה ע"ב) שעדים שקרנים כשרים בעדות החודש שכתוב: "אתם" אפילו "מוטעין", ופירש רש"י: "מוטעין - ע"י עדי שקר", לכן ברור שאם אין דין הזמה, אין פסול עדות שא"א להזימה, וא"כ אין דין דרישה וחקירה בעדות החודש, שסיבת החקירות היא משום שעדות שא"א להזימה פסולה.

וקשה שבדיני ממונות מסביר התומים שטעם דו"ח הוא לברר את חזקת כשרות של העדים, ואילו בקידוש החודש מסביר את סיבת החקירה משום פסול עדות שא"א להזימה!

וניתן לומר (על פי מה שהסברנו בשם מו"ר הרב אריאל שליט"א בסברת החילוק בין דיני ממונות לדיני נפשות, שבדיני נפשות הפרוצדורה של ביה"ד היא ב"ד שיוצר חיוב, ואילו בדיני ממונות הפרוצדורה של ביה"ד היא ב"ד המברר חיוב). ניתן לומר שבבי"ד שיוצר חיוב סיבת החקירות היא פסול עדות שא"א להזימה, שבדיני נפשות יש דין הזמה, כדי לחזק את כחו של ביה"ד ע"י כך שהעדים יפחדו לשקר, ובמקום שיש דין הזמה, סברת החקירה היא כדי שתהיה עדות שניתן להזימה. ואילו בבי"ד המברר חיוב, שמשמעות מעשה ביה"ד פחותה, אין דין עדות שא"א להזימה כמו שהסברנו לעיל, וממילא נראה שסיבת החקירה היא משום בירור חזקת הכשרות של העדים.

ואכן י"ל שלחילוק זה יש מקור מפורש בראשונים: הגמ' ביבמות (קכב ע"ב) דנה לגבי דרישה וחקירה בעדי נשים, והדינו שזנתה שמחייבים אותה גם מיתה וגם ממון (כתובה). ונחלקו התנאים האם לדמות עדי נשים לדיני נפשות או לדיני ממונות, כיוון ששני הצדדים שייכים בה, מיתה על זנתה, וממון שמפסידה כתובתה. דעת ר"ע ור"ט שעדות כזאת דינה כדיני ממונות ואינה צריכה דיני ממונות.

כתבו התוס' ישנים (שם ד"ה ר"ע ור"ט אמרים): "וא"ת אהאי (עדי נשים) לא בעי חקירה דאיזה יום ואיזה שנה? ! ותירץ הקדוש - דדו"ח דאיזה יום אינו בשביל לעמוד על בירור העדות, שהרי מהני העדות שאומרים שראו המעשה, ולא אצטרך הדו"ח אלא כדי שיבואו עדים לדי הזמה. ודוקא בדיני נפשות הוא דבעינן ליה כדי להציל את הנידון, אבל בעדות אישה כן בעינן דו"ח כמו בדיני נפשות - היינו מגוף העדות לבוא לדי אמת, כמו כליו שחורים...". משמע מדבריו, שאף שצריך דרישה וחקירה מדאורייתא בכל הדינים, נפשות כממונות, ישנן שתי סברות בחקירות א. לקיים דין הזמה (בדיני נפשות) ב. לברר את האמת - האם העדים משקרים - בעדות אשה (בדיני ממונות). (ואין לומר שדיני נפשות בלבד צריכים דרישה וחקירה משום והצילו העדה, ואין להוכיח מהתוס' הנ"ל, שדין נפשות שייך גם במלקות וקנסות, בהם לא שייכת הסברא של והצילו העדה. אלא הסברא כדברנים, שבדינים שיש בהם יצירת חיוב סיבת החקירות היא משום פסול עדות שא"א להזימה.) ועפ"ז תוסבר שיטת התומים שמגדיר קידוש החודש כיצירת חיוב.

כ"כ ניתן להסביר את שיטת ר"ת (בתו"י הנ"ל), שפוסק כר"ע שאין דו"ח בעדי נשים, התוס' בסנהדרין (ח ע"ב ד"ה והביא האב) מקשה מדוע מרמים את הצד הממוני בעדי נשים (כתובה) להודאות והלוואות דלא בעי דו"ח, אדרבה, נדמה את הצד הממוני בדיני נשים לדין ממוני אחר - גזלות וחבלות, שבהם רבנן לא ביטלו דו"ח, ויש בהם חיוב דו"ח? ! (עפ"ז פוסקים התוס' שם, שעדי נשים בעי דו"ח כגזלות וחבלות), ואכן לכאורה קושייתו נכונה! ולפי דברינו תוכן שיטת ר"ת שמדמים עדי נשים להודאות והלוואות, שכן הדיון בגמ' הוא למה לדמות עדות נשים מדאורייתא לנפשות או לממונות ולא כמו שדנו התוס' - מדרבנן, ואחרי שדימינו עדי נשים לדיני ממונות מדאורייתא, די בכל סברא להפקיע דו"ח כמו שהפקיעו רבנן דו"ח בדיני ממונות. וכן נראה מהרמב"ם, שמביא סברא לפטור דו"ח משום עיגונא ומהראב"ד שפוטר משום דייקא ומנסא, ומדוע להביא סברות, הרי הגמ' דימתה מילתא ללא סברות? ! (כך שואל הקרבן נתנאל ביבמות שם). וניתן לתרץ, שצריכים את הסברות, כמו סברת "נעילת דלת לפני לוי", להפקיע את הצורך בבירור חזקת הכשרות של העדים, יוצא שדין עדות נשים בדיוק כדיני ממונות, ותוסבר שיטתם.

ויעידו עדות שקר. אבל בעדות קידוש החודש לא היה חשש שיכואו עדים להעיד שקר. רק משקלקלו המינים השתנתה המציאות, ונוצר חשש שעדים יכואו להעיד עדות שקר, ולכן תקנו רבנן דרישה וחקירה בעדות קדה"ח. וכזה תוסבר שיטת הנוכח⁴³.

חקירה - ביוחסין

עדות על ייחוסו של אדם, למשל - האם הוא כהן או לוי, מוגדרת כעדות, ובפשיטות יש לומר שהיא גם מצריכה דרישה וחקירה - ככל עדויות שבתורה.

אומרת המשנה:

(אמרו העדים) מעידך אנו באיש פלוני שהוא בן גרושה וכן חלוצה... לוקה ארבעים

מכות ב ע"א

פירוש - עדים שזממו לפסול אדם לעניין יוחסין אי-אפשר לקיים בהם דין הזמה, שהרי עונשם של עדים זוממים הוא "ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו" ודרשו חז"ל: "לו - ולא לזרעו". ואעפ"כ עדים שהעידו שקר על ייחוסו של אדם לוקים ארבעים מלקות.

שואלים התוס' - והרי עדותם עדות שא"א להזימה, שהרי אי אפשר לקיים בהם דין כאשר זמם, שכן הם זממו לפסול את ייחוסו של אדם, ואילו עונשם הוא מלקות! אם כן, הרי עדותן היא עדות שא"א להזימה, ופסולה?!

בתוס' מצאנו שני תירוצים, תירוץ ראשון:

כיון שלוקחין הוי כאשר זמם, ושפיר אתה יכול להזימה

תוס' שם ד"ה מעידך

פירוש - דין הזמה מתקיים אף אם העדים הזוממים אינם מקבלים כדיוק את העונש אותו זממו, שכן קיבלו עונש אחר במקומו - מלקות.⁴³

לפי התירוץ השני בתוס' - כדי לקיים דין הזמה צריך לקיים את אותו העונש כדיוק. ועל כך שעדים הזוממים לפסול יוחסין מקבלים עונש אחר ואעפ"כ עדותם נחשבת כראויה להזמה, מתרצים התוס':

רגבי עדות בן גרושה וכן חלוצה לא חשינן כלל לאתה יכול להזימה.

תוס' שם

פירוש: בעדות יוחסין אין דין עדות שניתן להזימה, והעונש על העדות הוא עונש "איסורי" כדן כל עובר על לאו, ולא אכפת לנו שהעונש שהם מקבלים אינו אותו סבל שזממו לעשות לבעל הדין.

משמע, שלפי התירוץ השני בתוס' בעדות יוחסין אין פסול עדות שא"א להזימה.

לתומים והנוב"י - שיטתה זו ברורה, שכן דינה של עדות יוחסין זהה לדיני ממונות (סברא זו תהיה נכונה אף בשאר עניינים שעיקרם דיניים כמו פסול אכילה בתרומה⁴⁴) אין בה פסול עדות שא"א להזימה.

⁴³ כתירוץ זה כתבו גם הרמב"ן (שם ד ע"ב) והריטב"א (שם ב ע"ב), ופירוש הדבר הוא שדין הזמה נובע מהלאו של "לא תענה ברעך עד שקר", והעונש של "כאשר זמם" הוא העונש על הלאו של "לא תענה", ולכן גם אם אי"א לקיים את העונש "אשר זמם", יקבל על הלאו מלקות משום "לא תענה".

⁴⁴ ועיין ריטב"א על המשנה שיעקר הפסול הוא ממוני.

אך לשיטת הש"ך יקשה - הרי עדות יוחסין נחשבת עדות, וככזאת היא מצריכה דרישה וחקירה, ואילו סיבת החקירות היתה משום פסול עדות שא"א להזימה, א"כ מדוע אין בה פסול עדות שא"א להזימה?!

ולדברינו, ניתן יהיה לתרץ את שיטת הש"ך כמו שתירצנו לעיל לגבי עד אחד וקידוש החודש, שישנם שני סוגי עדות, עדות שיש בה דין חקירה ופסול עדות שא"א להזימה, ועדות שאין בה פסול עדות שא"א להזימה. ולפי"ז ניתן לומר, שאף ביוחסין אין פסול עדות שא"א להזימה.

הסבר הש"ך - 'עדות יוצרת' ו'עדות מעמד'

הראנו את שיטת הראשונים הסוברות שבעדויות עד אחד, יוחסין וקידוש החודש אין פסול עדות שא"א להזימה - אף שלכאורה חיוב דרישה וחקירה שייך בכל העדויות, שכן כתוב: "משפט אחד יהיה לכם".

הקשינו על הש"ך שיצר תלות בין פסול עדות שא"א להזימה לחובת החקירות מהמקרים הנ"ל, והסברנו בשיטתו שישנם שני גדרי עדות שונים:

א. עדות ממונות ונפשות - בהם קיים פסול בעדות שא"א להזימה, וכמו כן חייבים הם בדר"ת.

ב. עדות יוחסין, עד אחד, וקידוש החודש - בהם אין פסול בעדות שא"א להזימה, ולפי הש"ך ייתכן שאין בהם אף חיוב דרישה וחקירה.

וצריך להבין, מהי הסברא הגורמת לשוני המהותי בין שני גדרי העדויות הנ"ל?

כשמתבוננים בשאלה - מהי מגמת העדים הבאים לביה"ד, מגלים שקיימות שתי מגמות שונות לעדויות שונות:

א. יצירת החיוב - בעדות דיני ממונות ונפשות עיקר העדות היא על דין הגברא, שכן בעדויות אלו העדים באים לביה"ד כדי ליצור חיוב, לדוגמה - ליצור מציאות דינית שפלוני חייב כסף לפלוני, או ליצור מציאות דינית שפלוני חייב מיתה או מלקות.

ב. יצירת מעמד, בירור מציאות - בעדות יוחסין וקידוש החודש עיקר העדות היא על המציאות ההלכתית של ה'חפצא', שכן בעדויות אלו העדים באים לביה"ד כדי לברר מהי המציאות ההלכתית שקיימת כבר בפועל, ואינם באים בתביעה כלפי מישהו מסוים. עדותם באה כדי לברר את המציאות - מהו מעמדו של פלוני, האם הוא כהן, לוי וכו', וכן בקידוש החודש - האם נראית כבר הלבנה.

עלינו לברר - האם גדרי עדות שבאה רק לברר מציאות ואינה יוצרת מציאות, שווים לעדות רגילה, היוצרת מציאות?

לפי התומים והנובי נראה שדינה כמו כל עדות בירור רגילה. אך הש"ך חולק, ונראה שסובר - שגדר עדות זו שונה מגדר עדות בדיני ממונות ודיני נפשות. וסברתו היא, שדין הזמה, הנלמד מ"ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו", שייך בעדות על הגברא, עדות היוצרת חיוב על האדם כמו העדים שזממו לחייב ממון או נפשות.

אבל בעדות היוצרת רק מעמד, שהעדים לא זממו לחייב אדם מסוים אלא לשנות את מעמדו, כאן לא שייך לחייב אותו מדין "כאשר זמם לעשות לאחיו", שכן "לעשות" פירושו ליצור חיוב. וכמו שכתבו התוס' שהובאו לעיל לגבי עדות יוחסין, וה"ה לגבי בירור בעדות קדה"ת, שהעדים לא זממו לחייב אדם מסוים.

לפ"ז יובן, שכל הדין ש"עדות שא"א להזימה בטילה", קיים בסוג עדות היוצר חיוב ולא בעדות היוצרת מעמד. ובזה תובן סברת החילוק שעשה הש"ך בין עדות שני עדים שצריך שתהיה בה יכולת הזמה, לבין עדות אחד הכשרה אף בלא יכולת הזמה למרות שמועילה בממון לחיבו שבועה. בעדות עד אחד לא צריך דין הזמה, כיוון שגזירת הכתוב היא שרק לשני עדים יש יכולת ליצור עדות ("יקום דבר"), וכחלק מגדרי העדות צריך שתהיה יכולת הזמה. וכשאמרה התורה להאמין לעד אחד לעניין שבועה לא נתנה לו תוקף של עדות ליצירת חיוב, אלא רק תוקף של בירור מעמד, שעדותו מועילה רק לברר שיש כאן רגליים לדבר שאין הוא חף מפשע, וממילא ביה"ד הם המחייבים אותו שבועה.

הסבר שיטות האחרונים ע"פ היסוד שבשיטת הש"ך

ע"פ החילוק, שעדות על "מעמד" שונה מעדות רגילה בדיני ממונות ודיני נפשות, נוכל להבין שיטות האחרונים לגבי עדי קיום בקידושין.
אומרת הגמ':

אמר רב יהודה: המקדש בעד אחד - אין חוששין לקדושין.

קדושין סה ע"א

כדי שהקדושין יתפסו, יש צורך שיהיו שני עדים נוכחים בשעת המעשה. עדים אלו נקראים - "עדי קיום". עדי קיום בקדושין נחשבים כעדות רגילה ככל התורה כולה. ולכן אם אחד העדים קרוב או פסול, אף אם נשאר שני עדים כשרים - אין עדי קיום לקדושין, והקידושין בטילים.⁴⁵

ובפשטות נראה שעדים אלו צריכים דרישה וחקירה, וכך נראה מהגמ' ביבמות⁴⁶.

החתם סופר⁴⁷ נשאל על מקרה בו עדי הקיום של הקידושין היו קרובים. במקרה זה לכאורה צריך להיות הדין - שהקידושין אינם תופסים, שכן אין כאן עדי קיום כשרים. והנה החת"ס מביא סברא להכשיר את העדים, וז"ל:

מהו נ"ל, כל עדות שהוא ע"י אגן סהדי - אין צריך דין עדות ולא יפסל ע"י צירוף פסולין וקרובין...

וסברתו קשה, שהרי בכל דיני עדות דאורייתא אם נמצא אחד מהם קרוב או פסול - עדותם בטילה!

אך לאור הסבר שיטות הראשונים שראינו על פי הש"ך, ניתן לקרב להכנתנו את שיטת החת"ס.

תחילה נראה את דברי הרמ"א שכתב:

עדי קדושין אינם צריכים דרישה וחקירה, אלא בדבר שיש בו רמאות.

אבה"ע סי' מב ע"ד

⁴⁵ סנהדרין כו ע"ב

⁴⁶ דף קכב ע"ב, עיי"ש

⁴⁷ שו"ת חת"ס אבה"ע סי' ק

את סברת הרמ"א ניתן להסביר בכמה כיוונים. ה"בית שמואל" והגר"א מסבירים את דברי הרמ"א, שאין חיוב דרישה וחקירה בעדי קדושין - מדרבנן. אולם לפי ההסבר שהסברנו בשיטת הש"ך, ניתן לומר שהחת"ס הבין את דברי הרמ"א אחרת, והפטור מהצורך בדרישה וחקירה בעדי קיום בקידושין הוא מדאורייתא.

והסברא לכך היא, עשדות הקיום בקדושין היא עדות על "מעמד", כפי שמבאר בהמשך החת"ס, מגמתה לתת כוח, תוקף ומשמעות למעשה הקידושין. לכן ניתן לשייכה לסוג השני של העדויות המוזכרות לעיל כדין עדות יחסין וקידוש החדוש. וממילא ברור שאין צורך בדרישה וחקירה.

החת"ס מחדש שבעדות על מעמד יש משמעות ל"אנן סהדי" לידיעה הציבורית היוצרת "מעמד" בקדושין אף ללא עדים כשרים. ומה שאמרה הגמ' שקדושין במעמד עד אחד פסולים היינו דווקא בעד אחד, אך בצבור גדול יש מעמד אף ללא עדים כשרים.

יוצא, שלפי דברי החת"ס ישנן שלוש מדרגות במעמד העדות: א. מעמד עד אחד - בו הקדושין בטלים ב. מעמד שני עדים - בו אם העדים כשרים יכולים הם לברר את מעמדם של בני הזוג ולכן הקדושין תופסים. ואם העדים פסולים אינם יוצרים אפילו מעמד של נישואין, והקדושין אינם תופסים. ג. מעמד רוב עם - בו תמיד נוצר מעמד והקידושין תופסים.

גדר זה בעדי קיום נראה מערוך השולחן, שמביא דעה שאף ללא עדי קיום כלל הקדושין כשרים וז"ל:

יש מי שאומר דכל שנשאה וגלוי לכל, הוי כאילו היו עדים בשעת הכיאה.

אבה"ע סי' בו סע' ה

ולפי מה שאמרנו בשיטת החת"ס, ניתן להסביר את שיטת ערוך השולחן. שכן כפי שאמרנו בדעת החת"ס, גדר עדי קיום בקדושין שונה מגדר עדות רגילה כדיני ממונות ודיני נפשות, שכן עדות זו היא עדות על "מעמד". וה"ה כאן, שיש לדבר פרסום ברוב עם נוצר "מעמד" לקדושין אף ללא עדים כשרים.

יוצא, שהיסוד שהסברנו בשיטת הש"ך מיישב שיטות מיוחדות באחרונים.

סיכום

במאמר זה ראינו את גודל המשמעות של אמירת סברא הלכתית. ראינו כיצד ע"י המשכת קו מחשבה של סברא בסוגיא די צדדית, ניתן להגיע להגדרות מהותיות בהרכבה מדיני עדות, ומתוך כך לחוש שפלות מתוך הכרת הגודל והרוממות של פוסקי ההלכה בישראל.

הבאנו את המחלוקת האם יש פסול עדות שא"א להזימה כדיני ממונות. מצד אחד, השיטות העיקריות, התומים והנוכ"י, האומרות שעדות כזו כשרה. ומצד שני את השיטות העיקריות, הש"ך ובית הלוי, האומרות שעדות כזו פסולה, והסברנו את מחלוקתם.

לאחר מכן הבנו את המקור, והסברנו את הסברא, של שיטת התומים והנוכ"י, מדוע קיים חילוק מדאורייתא בין דיני ממונות לדיני נפשות.

בין לבין, יצאה לנו מחלוקת - מהי סיבת החקירות: לש"ך - יש לחקור את העדים כדי שתהיה העדות ניתנת להזמה. ולפי התומים - כדי לברר את חזקת הכשרות של העדים.

לאחר מכן יצרנו, על פי סברת הש"ך בסיבת החקירות, שני גדרי עדות שונים מדאורייתא - עדות ממונות ונפשות בהם העדות היא "יצירת חיוב", ובהם חייבה התורה בדרישה וחקירה ויש בה דין הזמה. ועדות קידוש החודש, עד אחד, ויוחסין בהם העדות היא "יצירת מעמד", ואין בה דין הזמה ופסול עדות שא"א להזימה.

יוצא, שמחלוקת על נושא עם נ"מ יחידה, חרוז בתוכו את יסודות חיוב חקירה וגדרי עדות.

על פי סברת הש"ך של עדות כ"יצירת מעמד", יישבנו סברות תמוהות כחת"ס ובערוך השולחן, האומרים שבעדי קיום בקדושין, במצב שקיימת ידיעה של רוב-עם, אף עדות של עדים קרובים ופסולים כשרה.

וה' יזכנו להאיר את העיר באורה של תורה באהבה ובאמונה.